

Co-funded by the
Europe for Citizens Programme
of the European Union

Bank Barbara

Határzár, „vasfüggöny”, határőrizettől a tiltott határátlépésig – mozaikok az elszigeteltség kezdeteihez 1948–1953

A külső és belső vasfüggöny kezdetei 1948–1953

A vasfüggöny kifejezést ugyan Churchillnek tulajdonítják, de már előtte használták mind magát a kifejezést¹, illetve a hozzá kapcsolódó fizikai módszereket az egyes államok a szomszédaik, és vélt vagy valós ellenségeik elszigetelésére. Churchill 1946-ban, az elhíresült fultoni beszédében, a kialakulóban lévő, a két világrendszer elválasztó határvonalra utalt.

A kezdetben kifejezetten politikai fogalomként használt „vasfüggöny”, az 1940-es évek végére, gyakorlatilag, fizikai szempontból is jelentős elválasztó szereppel bírt, az aknamezők és más fizikailag elválasztó rendszerek kiépítésével. Sőt!!! Nemcsak a Kelet-Nyugat, a két tábor között jött létre szigorú elválasztó és lezárt határ, hanem magán a Keleti blokkon belüli országok egymás között is megszigorították a határok őrzését, ellenőrzését és a határokon való átjárásokat. De ez még közel sem volt befejezve ezzel, mivel Magyarországra belülről is vasfüggöny nehezedett.

A Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének egyik emigrációs folyóirata – a Hadak Útján – 1953-ban így írt a vasfüggönyről: az „nem más, mint a magyar határt nyugat felé hermetikusan elzáró akadályöv. Ez az akadályöv a következőképpen tagozódik, ha valaki belülről kifelé akarja a vasfüggönnyt átlépni, akkor először a letarolt sávra bukkan (...) ezután

¹A 19. században tűzvédelmi szempontok miatt építették a színpad és a nézőtér közé, de az I. világháborúban a német-belga frontvonalakon, ún. „halálos huzalként” alkalmazták. A kerítésbe 2000 V feszültséget vezettek be, amely megakadályozta az ellenséges csapatok között a kémek, felderítők mozgását.

következik az ún. nyomsváv (...) ezután újra egy letarolt földsváv következik átlag 10 m szélességben (...) csak ezután következik a félelmetes drótakadály. Ez rendszerint kétsoros. (...) A két drótsor közötti sávban vannak az aknák elhelyezve. Ezeket az aknákat még 1949-50-ben telepítették le.” Megjegyzem, hogy a híreik nagyon pontosak voltak...

A kezdetek ...

Az Ideiglenes Kormány megalakulásával, illetve a front fokozatos elvonulásával lehetővé vált az új hadsereg és rendőrség felállítása. A hagyományoknak megfelelően a Honvédségre hárult az országhatárok őrizetének védelme, annak megszervezése. 1945 februárjában a Honvédelmi Minisztérium intézkedett a határportyázó századok felállításáról, így márciusban az ország keleti és dél-keleti határán már 5 határportyázó század teljesített szolgálatot. 1945 végére már 27 határportyázó század 150 őrsé őrizte az ország határait. Emellett újjászervezték a Határrendőrséget is, amelynek a határforgalom ellenőrzése volt a feladata. A határportyázó századoknak, mind a határrendőrség embereinek kiadott utasításban benne állt, hogy a jugoszláv határ viszonylatában minden fegyveres összetűzést, főleg annak kezdeményezését kerülni kellett, míg az osztrák határ viszonylatában jelentős mértékben számolni kellett a „fasiszta és más reakciós elemek” határon való átszivárgásával, ellenséges propaganda tevékenységgel és szökevények megjelenésével. A fentiek figyelembevételével mindenkit, aki a határt át akarta lépni, a legszigorúbban igazoltatni kellett, kivéve a Vörös Hadsereg tagjait és gépjárműveit.

A háború után nemcsak a katonaszökevények, embercsempészek működése virágzott a nyugati határon, hanem az árucsempészet is. Ennek fékezésére a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának vezetője a határsávban razziát, a belügyminiszter pedig teljes határozatot rendelt el. Az egyik ilyen elhíresült razziát 1946 decemberében hajtották végre, négy napon keresztül. Ennek eredményeként kb. 1500 főt előállítottak, 38 személyt letartóztattak és jelentős nagyságú csempészárut lefoglaltak. 1947 novemberében pedig „a nyugati határszélen garázdálkodó csempészek, valamint az utóbbi időben tiltott határátlépések felderítésére” a belügyminiszter szigorú határozatot rendelt el. Ez azt jelentette, hogy az adott időponttól kezdődően a határon és attól 15 km-es mélységben, rendőr és határvadász járőrök járműveket és járókelőket igazoltattak. Egyes tanyákon és határszéli házakban razziákat tartottak, az utakat lezárták és a környéket átfésülték. A határozat egy hétig tartott, melynek eredményeképpen 623 főt vettek őrizetbe. Az egyik rendőrségi csapat fegyverhasználatot jelentett és egy áldozatot, akit lelőttek.

Egy korabeli jelentés szerint 1947 januárjától decemberéig a Határórség által elfogott és ártalmatlanná tett személyek száma 26.847 fő volt..

A Nyugati és Déli határ lezárása

1948 ősztől a Szovjetunió katonai erejének növelése céljából és nagyhatalmi szembenállás növekedése miatt a kelet-európai államok hadseregfejlesztésének meggyorsítását követelte. A magyar hadseregfejlesztés 1948 elején elfogadott elveinek megváltoztatására vonatkozó szovjet igényeket, Németh Dezső vezérkari ezredes, moszkvai katonai attasé 1948. október-novemberi táviratában jelezte először. Németh ezekben, a moszkvai vezetés „elvárásait” továbbította a magyar katonai és ezen keresztül a politikai vezetés felé, vagyis szükségessé vált a kelet-európai hadseregek gyors és nagyarányú fejlesztése, a határőrizet és az elhárítás megerősítése. A szovjet katonai vezetés tagjai a magyar katonai attaséval történő megbeszélésen aggodalmukat fejezték ki a katonai titkok esetleges kiszivárgását illetően, mivel a hadseregfejlesztés megindításával, a szovjet tanácsadók jelenlétével, a fegyverek és haditechnikai eszközök szállításával, a szovjet hadsereg féltve őrzött titkainak birtokába kerül. Ezért „javasolták” a védőintézkedések mindenre kiterjedő megszervezését, Magyarország határainak hermetikus lezárását az elhárítás és a határórség révén. Legfontosabb javaslatuk a témában, az úgynevezett „védőövezetek” kialakítása volt. Ezen azt értették, hogy a „határ egy bizonyos sávjában, a legfontosabb helyeken, csak tervszerűen kiképzett és szervezett, minden tekintetben »nemzethű« személyek lehetnek, amelynek hálózata a határ megközelítését és azon való átjutását a nemkívánatos elemek részére igen megnehezíti.”²

A műszaki határzár, vagyis a védelmi határsáv 1948 nyarán-őszén a magasfigyelők és drótakadályok telepítésével, aknamezők előkészítésével kezdődött.³ Az egy- és kétsoros drótakadály, illetve az aknásítás 1950 végére, 1951 elejére fejeződött be. A tervzet szerint 567.500 darab akna telepítését akarták végrehajtani. A kijelölt osztrák, nyugati határszakasz 360 km, míg a jugoszláv szakasz 630 kilométeres szakaszt tett ki. Ezután következett a hadműveleti objektumok létesítése, elsősorban az ország déli határszakaszától kiindulva, mélységi irányban Budapest határáig, ami a déli védelmi és erődrendszer kiépítésével folytatódott. 1952-ben több védőövezeti sávra tagolva, megkezdődött és felgyorsult az akadály- és védelmi csomópontok, vasbeton építmények – bunkerek és lőállások – építése.

²HL Magyar Hadsereg Vezérkara (MNVK) 2. Csfség 102/08/509. 37.

³5 km-ként telepítették átlagosan. Kb. 60 magasfigyelőt építettek.

elsőfokú rendőrhatóságon. Ehhez a kérelemhez indoklást és munkahelyi igazolást is csatolni kellett, még magáncélú utazás esetében is. Azok a személyek, akik megkapták ezt az engedélyt, a határövezetbe való beutazásuk után és onnan való kiutazásuk előtt is jelentkezési kötelezettségük volt. Az ideiglenes engedélyek egy község területére szóltak.

A jugoszláv határövezet helyzetét 1952-ben újraszabályozták, majd 1954-ben, amikor bevezették a személyi igazolványokat, akkor az állandó határövezeti tartózkodás jogát igazoló okmányt megszüntették, helyette a személyi igazolványban, a különleges bejegyzések rovatába pecsételték az erre vonatkozó engedélyt.

1950 nyarán a határsáv kiépítésével, amely elvileg a külső támadások elhárítására és az illegális határmozgások megfékezésére jött létre, de gyakorlatilag ezzel indokolttá vált a „megbízhatatlan elemek” kitelepítése, eltávolítása is a déli és nyugati határsávból.

A déli határsávot érintő 1950. június 23-án bekövetkezett akció során 2446 személyt – családtagjaikat is beleértve – az Államvédelmi Hatóság segítségével „áttelepítették az ország belsejébe, Hajdú-Bihar és Szolnok megye területére, mint kényszertartózkodási helyre.” Ezzel megtörtént a hortobágyi-nagykunsági zárt táborrendszer megalapozása. 1950-1953 között 12 zárt táborközpontot hoztak létre, melyben összesen 2524 család, azaz 7289 személy tartózkodott és dolgozott embertelen körülmények között. Őket mind a déli és nyugati határsávból, illetve nagyobb városokból hurcolták el 1950-1953 között.

Nemcsak a zárt táborokba történtek családok deportálásai, hanem az alföldi, heves megyei községek kulákportáira (fálvakba, tanyákra) száműzték a főváros lakosságának egy részét.

1951. május 21-től Budapesten megkezdődött a fővárosban lakó „nem kívánatos elemek”, családok kitelepítését tartalmazó véghatározatainak kézbesítése. A Budapestről kitelepítettek száma kb. 13670 fő volt. Az akció során megüresedett 5292 lakást és lakrészt a bennük levő ingóságokkal együtt zárolták, majd államosították. A 121 lefoglalt villát pedig magas rangú pártvezetők számára tartották fenn.

Tiltott határátlépésért halál

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 26. számú törvényerejű rendelete az ország területének elhagyására vonatkozó büntető rendelkezések kiegészítéséről rendelkezett.⁴ Ez azt

⁴A Magyar Közlönyben ez a rendelet nem jelent meg. Helyette, 1950. július 30-án, egy vasárnapi napon, a Magyar Közlöny 128-129. számában megjelentetett 1950: 26. sz. tvr. a Magyar Nemzeti Bankról szólt. A rendeletet Rónai Sándor, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke és Szabó Piroska, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának titkára írta alá.

jelentette, hogy azon személy, aki bármelyik fegyveres testület tagja – Néphadsereg, ÁVH, Államrendőrség, letartóztatásiintézeti alkalmazott – és külföldre szökik, vagy a szökést megkísérli, életfogytig tartó börtönnel, vagy halállal büntetendő. Ha a szökés sikeres, akkor a tiltott határátlépést elkövető családján kell megtorolni az „elkövetett bűncselekményt”. A rendelet kihirdetésére külön bizalmas utasítást fogalmaztak meg.⁵ A „Szigorúan Titkos” törvényerejű rendeletet az ÁVH, a Néphadsereg, a börtönök és a többi fegyveres testületek tagjai között kellett kihirdetniük a parancsnokoknak és bizalmasan kezelniük.

Ez a törvényerejű rendelet nem volt ismeretlen, főleg a Szovjetunióban. Valószínűleg erre a szovjet mintára alkották meg 1950-ben ezt a rendeletet is. Mivel ha nem tudta a bíróság felelősségre vonni az „elkövetőt”, akkor a családjának a tagjait vonták felelősségre és ítélték őket több éves börtönre, vagy zárták internálótáborba. Ezzel is arra kényszerítve őket, hogy térjenek haza, vagy adják fel magukat.

A Szovjetunióban az 1937. augusztus 15-én elkészített, 00486. számú NKVD rendelet intézkedett a „haza árulóinak” hozzátartozóival szembeni tömeges letartóztatásokról. (CS.SZ.I.R. – a haza árulóinak családtagjait jelölte a rendeletben). E dokumentum lehetővé tette, hogy büntett bizonyítása nélkül politikai alapon elsősorban a fent említettek feleségeit, családtagjait letartóztassák, és javító-munkatáborba küldjék. Rövid időn belül – néhány hónap leforgása alatt – tulajdonképpen minden „hazaáruló” feleségét 5-8 évi kényszermunkára ítélték. Aki ilyen táborba bekerült, elveszítette nevét, nemzetiségét és foglalkozását is: aki odakerült, az automatikusan a nép ellensége, a haza árulója volt.

Magyarországon a rendelet enyhítésére 1953-ban került sor.

Ugyan Sztálin halála után felszámolják a zárt táborokat, internálótáborokat, de a kényszerlakhelyre költöztetés, a különböző nagyvárosokból való kitiltás ekkor sem szűnt meg, de ez már egy következő történet...

⁵ Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 4. Szerkesztette: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál, dr. Szabó Győző, dr. Zánthy János, dr. Zinner Tibor. Budapest, 1995. 67-68. számú dokumentum, 533-540.